

Bartók Béla

LUBOMÍR MLCOCH, PAVEL MACHONIN, MILAN SOJKA: GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK A CSEH TÁRSADALOMBAN 1989 UTÁN (Egy alternatív nézőpont)

Economic and Social Changes in Czech Society after 1989
(an alternative view).
(Charles University in Prague: The Karolinum Press, 2000)

Lubomír Mlčoch, Pavel Machonin és Milan Sojka 2000-ben kiadott kötetükben a cseh institucionalista közgazdaságtan képviselőiként átfogó és éles hangú kritikát fogalmaznak meg a kilencvenes évek végére újabb gazdasági recessziót eredményező cseh gazdaságpolitikával szemben. A posztkommunista átalakulás kezdeti szakaszát általánosan jellemző, a volt szovjet blokk minden országában jelentkező gazdasági recesszióból Csehország látszólag nagyon gyorsan lábalt ki 1992–93-ban, ami két-három évre a közép-európai átalakuló gazdaságok gyakran emlegetett mintapéldájává tette a cseh gazdaságpolitikát. A viszonylag gyorsan beinduló gazdasági növekedés mögött azonban a szükséges intézményi átalakítások elmaradása és egy – a szerzőhármас kritikai megfogalmazását használva – elhibázott gyors privatizáció állt, ami a hosszú távú gazdasági növekedés gátjának bizonyult. 1997-ben már jelentkeztek az újabb gazdasági recesszió első jelei, ami gyorsan átfordította a cseh gazdasági átalakítás stratégiájáról alkotott pozitív képet belföldön és külföldön egyaránt. A szerzőhármас 2000-ben kiadott könyve három, az egyes alkotók által külön-külön megírt fejezetben három különböző szempontból, de egységes elméleti és gazdaságpolitikai szemléletre alapozva veszi górcső alá a kilencvenes évek cseh gazdaságpolitikáját és ennek következményeit, a gazdasági eredményeket és eredménytelenségeket.

Mlčoch, Machonin és Sojka egységes megközelítést a kilencvenes évek cseh gazdaságpolitikáját jellemző neoliberális szemlélet általános kritikája adja. Mindhárom szerző élesen bírálja az államnak a gazdaság irányításából történő szándékos kivonulását, a liberális gazdaságfilozófiára alapozott *laissez faire* stratégiát. Kritikájuk két alapvető állításra épül: egyrészt véleményük szerint az államnak nem lett volna szabad a tervgazdaság hirtelen megszűnésével olyan szinten kivonulnia a gazdaság irányításából, mint ahogy tette, másrészt az állami vállalatok privatizációját sokkal átgondoltabban és kevésbé feszített ütemben kellett volna megvalósítani, oly módon, hogy a privatizáció során egyszerre valósuljon meg a külföldi működő tőke beáramlása és a vállalatok teljesítményorientált motivációs rendszere. Közös vélemé-

nyük szerint mindkét probléma abból fakad, hogy a cseh gazdaságpolitikából hiányzott és hiányzik az átalakulásnak egy, a társadalmat és a gazdaságot egyaránt érintő, *komplex modernizációs folyamat*ként történő felfogása. Ezen közös elméleti kiindulóponton és szemléletmódon felül a három szerző külön-külön aspektusból vizsgálja meg és interpretálja a második transzformációs gazdasági recesszió történeti, politikai, társadalmi és gazdasági (illetve gazdaságpolitikai) okait. Mlčoch az intézményi átalakítás, illetve annak részleges elmaradása, hiányosságai oldaláról közelíti meg a problémát, Machonin egy általános modernizációs keretbe ágyazza a kérdést, és a kilencvenes évek cseh gazdaságpolitikájából hiányzó átfogó modernizációs szemlélet és stratégia hiányában és a specifikus cseh fejlődés történeti meghatározottságában véli megtalálni a probléma gyökerét, Sojka pedig monetáris politikát, az államháztartás és a közszféra átalakítási politikáját, valamint a bér- és fizetési rendszer átalakítási módját (azaz a személyi és intézményi motivációt mozgató differenciált javadalmazás kialakításának mikéntjét) kritizálja mint a második gazdasági recesszió okát, illetve általánosabban mint a hosszú távú gazdasági fejlődés gátját.

A modernizáció mindhárom szerző írásában központi szerepet kap, Machoninnál pedig az egész gondolatmenet vezérfonalává válik, nem meglepő tehát, hogy ő adja meg a modernizáció folyamatának definícióját. Értelmezése szerint – és ez az értelmezés nem csak Machonin írására, hanem az egész kötetre vonatkozóan érvényes – a modernizáció egy történetileg és területileg specifikus formát öltő, általános kulturális folyamat, mely komplex, széleskörű, gyors és radikális minőségi változást eredményez, az emberi termelési folyamat átalakulásával jár, és egyszerre kötődik a személyiséghez és a társadalmisághoz, mindkettő egyidejű megváltozását eredményezve. A modernizációs folyamat eredményei: modern anyagi és kulturális javak felhalmozása, modern kulturális személyiség, valamint modern intézmények kialakulása.

A kötet *bevezetőjében* Sojka maga ad összehasonlító elméleti áttekintést a neoliberális és neokonzervatív átalakulás- és gazdaságelméletek fő elveiről, tételeiről. A neoliberális átalakuláselmélet fő állításai és szempontjai közül Sojka a következőket emeli ki: elsődleges a makrogazdasági stabilizáció, az átfogó piaci liberalizáció és a privatizáció. A neoliberális átalakuláselmélet a liberális közgazdasági elmélet elveit adaptálva alapvetően teljesen racionális viselkedést feltételez a gazdasági szereplők részéről, azaz feltételezi a hiperracionálisan és mindig a gazdasági ésszerűségi elv szerint viselkedő *homo economicus* létét. A neokonzervatív (keynesianus-institucionalista) elméletek ezzel szemben nem hisznek a piaci önszabályozó automatizmusokban, és ebből fakadóan az átalakulást sem spontán, önszabályozó folyamatként fogják fel. A piac ebben az értelmezésben egy intézmény, amit (állami szerep- és felelősségvállalással) újra létre kell hozni, és ebben a folyamatban az intézményi átalakítás központi feladatot jelent. Az átalakítás során a szereplők csak részben követik a racionális döntési szempontokat, viselkedésükben legalább akkora szerepet kap a történeti meghatározottság, a tradíciók és az érzelmi szempontok, mint a gazdasági ésszerűség.

A neoliberális elméletek princípiumaiból közvetlenül következik, hogy az átalakulás folyamatában elsődlegesnek a piaci liberalizációt tartják, és az intézményi átalakulást mint spontán, a piaci igényeket szükségszerűen és természetesen követő folyamatot fogják fel. Ezzel szemben a neokonzervatív (institucionalista) szemlélet

az átalakulást nem spontán, sokkal inkább irányított folyamatnak (azaz nem *átalakulás*nak, hanem *átalakítás*nak) tekinti, melyet az intézmények előkészítésével kell kezdeni, megteremtve az (intézményi) feltételeket a piaci liberalizációhoz. A két elmélet tehát alapvetően ellentétesen fogja fel az intézményi átalakulás és a piaci liberalizáció folyamatát, a mozgatóerő és a következmény a két megközelítésben felcserélődik.

A kötetben megfogalmazott kritikák abból indulnak ki, hogy a cseh átalakítási stratégia – a történeti szükségszerűségeknek és törvényszerűségeknek ellentmondva és ezzel tulajdonképpen nehezen, illetve csak hosszútávon jótételező történelmi tévedést követve el – alapvetően a neoliberális elmélet princípiumait tette magáévá. A szerzők ezzel szemben egy neokonzervatív, „alternatív” transzformációs megközelítést fogalmaznak meg, és sürgetik a gazdaságpolitikai és modernizációs stratégia kialakításában történő alkalmazását. Figyelmeztetnek, hogy már az átalakulás első fázisában létezett ez az alternatív megközelítés, de sajnálatos módon a neoliberális szemlélet vált dominánssá, amit az 1992–95 között tartó ideiglenes kedvező gazdasági fejlődés és az erre támaszkodó vakon optimista hangulat megerősített. Sürgetik az idealizált Csehország-képpel történő leszámolást, mely ideológiai és normatív alapokon egy általános társadalmi konszenzuson alapuló zökkenőmentes, sikeres átalakulást ígér, és megkérdőjelezhetetlen jövőmodellt vetít elő. Ezzel szemben egy empirikus tapasztalatokon alapuló, analitikus megközelítés kereteit vázolják fel, és szorgalmazzák ennek alkalmazását.

MIČOCH írásában az intézményi átalakulás folyamatára helyezi a hangsúlyt, ezen belül is a magántulajdon intézményének újra-kialakulása az, amit a cseh átalakulás központi kérdésének és az elhibázott stratégiaválasztás miatt egyszersmind-központi problémájának tekint. A szerző az írás során többször is felhívja figyelmünket arra, hogy a mindenkor társadalmi–gazdasági folyamatok történetileg erősen meghatározottak, azaz mindenekelőtt be vannak ágyazva egy specifikus történetiségbe, erősen „űtfüggők”. Éppen ezért a kilencvenes évek cseh átalakítási folyamatát nem érthetjük meg az előzmények áttekintése nélkül. A magántulajdon újra-kialakulása szempontjából elsődlegesnek a marxi magántulajdon-tagadás negatív morális hatásait tekinti a szerző. Véleménye szerint a létező szocializmusban a magántulajdon tulajdonképpen csak teoretikusan nem létezik, valójában a pozíciók rendszere által meghatározott érdekviszonyokban manifesztálódik, azaz a szovjet blokk országaiban a címeikkel járó kvázi-tulajdonosi struktúrák léteznek és hordozzák magukban a magántulajdon egyfajta mutációját. Ha ezt az állítást elfogadjuk, akkor következik, hogy az átalakulás nem egyszerűen az utasításos rendszer átalakulása piacgazdasággá, és nem is a tulajdonosi struktúrák új építménye, hanem a kevésbé formális „ki-nevezések” (címek) átalakulása tulajdonviszonyokká, hogy a létező piacot nyitottabbá, versenyképesebbé és hatékonyabbá tegye. És itt hangsúlyoznunk kell, hogy MIČOCH létező piacról beszél, azaz állítása szerint a piaci viszonyok a létező szocializmusban csak elméletileg szűntek meg, valójában csak egy sajátos formát öltöttek, de továbbra is fennmaradtak. Az átalakulás során kialakuló magántulajdon tehát a pozicionális, *de facto* létező tulajdon átalakulása legitim, *de jure* létező tulajdonná.

Az átalakulás során a cseh kormányzat legfőbb hibájaként a jogi keretek elő- és elkészítésének hiányát rója fel MIČOCH, és azt, hogy az alapvetően a gyors privatizá-

cióra koncentráló átalakítás során a játékszabályok folyamatosan módosultak, aminek következtében kiszámíthatatlanná vált a folyamat. Márpedig minden folyamat szempontjából kiemelkedően fontosak az előzetes feltételek, hiszen ezek határozzák meg a szereplők tudását, tanulását, habitusát, viselkedését és motivációit. A nem kellően előkészített átalakításnak így szükségszerű velejárója a kooperatív viselkedés hiánya, a morális hézagok, hiszen a feltételek kedveznek az utilitarista, önző játékosoknak, és tág teret engednek a spekulációnak. Az intézményi előfeltételek nem kellően körültekintő előkészítésének következménye Mlčoch szerint az, hogy a nyugati működő piactgazdaságokban elfogadott üzleti etika süket fülekre talál, tovább élnek a beágyazódott szokások, viselkedésminták, habitusok (azaz fokozottan érvényesül az utfüggőség). Márpedig – figyelmeztet Mlčoch – morális alapok nélkül piac nem létezik.

A neoliberais cseh gazdaságpolitika Mlčoch szerint alapvetően félreértelmezi és kihasználja a liberalizmus eszmeiségét, és ez az oka annak, hogy a cseh átalakulásban hiányzik a jogi és a gazdasági átalakulás sorrendisége. Márpedig a tulajdonlason alapuló rendszerek nem teljesen önfenntartók, erősen függenek a jogi keretektől, ezért alapvető hiba nem a jogi és intézményi keretek megalkotásával indítani az átalakítási folyamatot. Így történhet meg, hogy a gyors átalakítás politikája ellentmondásba kerül az üzleti etikával, és az új társadalmi rend kialakulását késlelteti az, hogy nem teremtdőnek meg a szereplők bizalmi struktúráit megalapozó jogi feltételek.

A cseh kormányzat gazdaságpolitikájának másik hibájaként Mlčoch az állami szerepvállalás minőségi átalakításának kudarcát rója fel. Véleménye szerint az államnak egyszerre kellett volna szabályozó, valamint befektetőként (tulajdonosként) üzemeltető (működtető) szerepet ellátnia. Az állam ez utóbbi szerepkörét a cseh kormányzat azért nem volt képes képviselni, mert túlságosan ki akart vonulni a gazdaságból, és a vállalati vezetőkre bízta a gazdaság átalakításának gyakorlati megvalósítását. Az állam szerepvállalásának megfelelő mederbe terelését az is nehezíti, hogy nem lehet egyértelműen adaptálni a nyugati mintát sem, hiszen a globalizációs folyamatban a fejlett demokratikus államok szerepköre is átalakulóban van, szuverenitásuk folyamatosan korlátozódik, csökken a magántulajdont és a személyi biztonságot biztosító képességük. Ezt a folyamatot azonban nem lehet automatikusan lemásolni a posztkommunista országokban, hiszen alapvetően különböző utat járnak be, egyszerre tesznek meg több lépést: a szuverén állam gazdasági szerepvállalásának megváltoztatását, az állami szuverenitás korlátozását az Európai Unióhoz történő csatlakozás előkészítését célzó jogharmonizációs lépésekkel, valamint a globalizálódó gazdasági véráramba történő bekapcsolódást, ami az állami szuverenitás szempontjából további pozíció-feladásokat jelent.

Mlčoch javaslatában öt pontban foglalja össze, hogy mikre kell véleménye szerint elsősorban koncentrálni ahhoz, hogy a cseh gazdaságot és társadalmat megfelelő pályára lehessen állítani:

- a) politikai tisztaság garantálása, vonzó körülmények biztosítása a külföldi tőke számára,
- b) az extrém politikai irányzatok visszaszorítása,
- c) igazodás Európához oly módon, hogy egyszersmind érvényesülhessenek a cseh érdekek.

- d) a multinacionális vállalatok belső szervezetén belül (az egyes telephelyek, képviseletek között) kialakuló versenyhelyzet kihasználása,
- e) az állam érdekeinek visszaszorítása, a hitelesség megteremtése úgy, hogy az állam megfelelően lássa el hármast (szabályozó, birtokosi és működtető) szerepkörét.

Machonin írásában a modernizációs elméletek tételei szempontjából vizsgálja meg a cseh átalakulást. Első kritikai megállapításában éppen azt veti a cseh kormányzat – és egyszersmind a cseh társadalom- és gazdaságtudomány – szemére, hogy átalakítási stratégiájának kidolgozásakor, a többi közép-európai országtól eltérően, egyáltalán nem fordított figyelmet a létező – és a gyakorlati politikai kérdésekre jól lefordítható – modernizációs elméletekre. A modernizációs elméletek figyelmen kívül hagyásának okát a szerző Csehország sajátos történelmi szerepében véli megtalálni. Véleménye szerint ez azzal magyarázható, hogy Csehország a többi posztkommunista közép-európai országtól eltérő modernizációs utat járt be, történelmi szerepének köszönhetően egy sokkal kedvezőbb kezdőpontról indult, mint társai, hiszen a cseh tartományok már az Osztrák–Magyar Monarchia idején viszonylag fejlett vidéknek számítottak, és ez a relatív jó pozíció tovább javult a két világháború közötti korszakban. A második világháború után Csehszlovákia a szovjet blokkon belül – az erőszakos iparosítás ellenére – továbbra is viszonylag előnyös helyzetben volt, bár ez az előnye egyre inkább már csak a szovjet blokk viszonylatában maradt meg.

A „bársonyos forradalmat” követő átalakulás során uralkodó neoliberális megközelítés a klasszikus piaci viszonyokhoz történő lehető leggyorsabb visszatérést szorgalmazta, és bár egy független közgazdász-tudóscsoport már 1991-ben megfogalmazta ennek kritikáját és alternatíváját, a gyors átfogó privatizáció mellett döntött, melynek első lépcsőben történő megvalósulása a kuponos rendszer volt, mely teljes mértékben alkalmatlan volt olyan tulajdonosi struktúra kialakítására, amely meg tudta volna valósítani a piaci teljesítőképesség fokozását biztosító motivációs rendszer kidolgozását.

Machonin írásában központi szerepet kap az a tétel, miszerint hosszú távú fejlődést csakis egy átfogó és általános modernizációs koncepció kidolgozásával és megvalósításával lehet elérni, látszólagos, illetve részleges modernizációnak hosszú távon szükségszerűen negatív hatásai lesznek. Éppen ezért nem adaptálható kritikai szemlélet nélkül bármely nemzetközi modernizációs stratégia. Csehország számára a modernizáció mindenekelőtt a következőket kell hogy jelentse:

- a) az extenzív iparosítás következtében kialakult termelőkapacitás lecsökkentése, majd átalakítása,
- b) a cseh gazdaság kinyitása az európai és a globális folyamatokra (oktatás, kutatás-fejlesztés, kommunikációs és információs infrastruktúra megteremtése, értékorientáció átalakítása),
- c) az intézményi struktúra modernizálása (értékrendszer és intézmények),
- d) az életszínvonal, a jólét növelése, polgári szabadságjogok, szolidaritás és megfelelő igazságszolgáltatás,
- e) az állam szerepének megváltoztatása (beilleszkedés egy új területi hierarchiába az állami szuverenitás megtartásával, fenntartva a helyi tradíciókat).

A posztkommunista társadalmak számára Machonin szerint elsődleges kérdés, hogy a megvalósuló intézményi változások során olyan struktúra jön-e létre, amely kellően hatékonyan tud működni, hogy a változást stimuláló tényezővé válhasson. A csak az intézmények modernizálására koncentráló átalakulás tehát éppen úgy nem elégséges, mint ahogy az intézmények modernizációját másodlagos tényezőnek tekintő, a gazdasági átalakulásra koncentráló stratégia sem. Minthogy a közép-európai posztkommunista társadalmak a modernizációs folyamatnak bizonyos szakaszain már túljutottak (elsődleges urbanizáció és iparosodás, extenzív iparosodás, felnőtt ipari társadalom kialakulása), az előttük álló feladat az, hogy oly módon zárkózzanak fel a nyugati folyamatokhoz (a poszt-indusztriális fejlődéshez, azaz az információs vagy a tudásbázisú társadalom kialakításához), hogy egyszersmind folytassák a megkezdett utat. Ennek a kettős folyamatnak szükségszerű velejárója lesz a hibrid viselkedésminták és intézmények megszületése és időszakos jelenléte.

A szerző különböző modernizációs indikátorok időbeli alakulásának bemutatásán keresztül bizonyítja azon állítását, miszerint Csehország relatív értelemben elmaradt a húszas években elfoglalt pozíciójához képest (azaz a nemzetközi ranglistán jelentősen romlott a helyezése), azzal együtt, hogy természetesen önmagához mérten bizonyos területeken jelentős fejlődésen ment keresztül, de a fejlődés üteme összességében jelentősen elmaradt a nyugati országok előrehaladásához képest. A modernizációs szakaszok szempontjából Csehországról az mondható el, hogy még nem történt meg a döntő lépés az indusztriálisból a poszt-indusztriális szakaszba történő átlépéshez. Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson, elsődlegesen a kutatás-fejlesztés, az oktatás és az információs infrastruktúra fejlesztésére kell koncentrálnia Csehországnak, ezen belül is elsődlegesen a kutatás-fejlesztés finanszírozási rendszerének átalakításában megtett lépéseket kell folytatni, és a valódi piaci igényekhez igazítva kell az oktatási rendszer átalakítását továbbvinni (az ez utóbbi területen megvalósult változások ugyanis bizonyos divatos területek hirtelen túlfejlődéséhez vezettek, miközben a cseh oktatási rendszer nem képes kiszolgálni a gazdaság működtetéséhez szükséges szakképesítési igényeket).

Machonin figyelmeztet arra, hogy vannak olyan országok, melyek relatíve rosszabb helyzetből indultak, de jelentősen nagyobb utat tettek meg a kilencvenes éve során. Csehországban minden fontos területen, ahol jelentős előrehaladás történt, vagy külföldi tőke, vagy intézmények hajtóereje volt a háttérben, és ez is jelzi, hogy milyen irányba kellene alapvetően az átalakítási folyamatot irányítani.

Sojka írásában az 1997-ben bekövetkezett gazdasági recesszióknak három fő okát határozza meg:

- a) a *washingtoni megállapodás* inadekvát elméleti háttere (a dél-amerikai modernizációs tapasztalatok kritikátlan adaptálásának elméleti kiindulópontja),
- b) a cseh innováció inadekvátsága (nem alakítják ki a megfelelő magántulajdonosi rendszert, és ez spekulációhoz vezet),
- c) a jogi és intézményi keretek inadekvát kialakítása (Mlčoch írására hivatkozva Sojka ez utóbbi ok kifejtésétől eltekint és az első kettőre koncentrál).

A másik két szerzőhöz hasonlóan Sojka is a magántulajdonosi rendszer kiépítésére vonatkozó két alternatív megoldás kidolgozására hivatkozik: a Kouba által vezetett közgazdászcsoporthoz fokozatos átstrukturálást javasoló institucionalista megközelítést

és a Klaus által vezetett neoliberális csoport gyors privatizációt és az állami beavatkozás azonnali visszaszorítását célzó koncepcióját ismerteti, valamint azt, hogy a csehszlovák állam kettészakadását övező politikai térben hogyan is hiúsult meg a kompromisszumos megoldási törekvés, és vált végül is sajnálatos módon domináns-sá a Klaus-féle neoliberális megközelítés. A neoliberális gazdaságpolitikának pedig – szerzőtársaihoz hasonlóan Sojka is levonja a konzekvenciát – természetes következménye volt az 1997-ben bekövetkező második gazdasági recesszió. Ez a recesszió nem egyféle normális, ciklikus recesszió, hanem – Sojka is keresi a megfelelő meghatározást – politikai vagy második transzformációs recesszióként interpretálható, hiszen néhány átalakítási stratégiai hibának tudható be.

A neoliberális gazdaságpolitika fő hibája Sojka szerint az, hogy az államot és a piacot egymással szembenálló entitásokként fogja fel, és nem ismeri fel annak evidenciáját, hogy a piaci viszonyok újra-kialakításában az államnak aktív szerepet kell vállalnia, s nem fognak a piaci automatizmusoknak köszönhetően kialakulni azok az intézményi keretek, melyek elengedhetetlenek egy stabil piacgazdaság megteremtéséhez. Így például nem fogalmazódott meg célként olyan intézmények létrehozása, amelyek a produktív viselkedést segítik elő. A cseh kormányzat gazdaságpolitikájának másik fontos hibája az volt, hogy a világpiacon vértámadás történő integrálódásra egyoldalú, a hagyományos ipari értékekre, azaz az olcsó és viszonylag képzett munkaerőre alapozó stratégiát dolgozott ki. Márpedig ez hosszútávon, a modernizációs fejlődés poszt-indusztriális szakaszában nem lehet a fejlődés motorja.

A neoliberális *laissez faire* politika nem válik be, és egy sajátságos keverékgazdaság jön létre Csehországban a kilencvenes évek végére, mely magán viseli az állami korporativizmus, a szociális piacgazdaság jegyeit, és alapvetően *ad hoc* módon működő reaktív szabályozáson alapszik, melynek a szociális és piaci szereplők nyomásgyakorlása, és nem egy átgondolt stratégia a fő mozgatórugója. Annak ellenére, hogy a kilencvenes évek elején egy viszonylag zökkenőmentes átalakulás ígérkezik, melynek stabil pénzügyi és gazdasági háttere van, a volt szovjet blokk országai közül a legkisebb infláció jelentkezik, a mikrogazdasági szintű átalakulás elmarad, és 1993–94-ben még mindig a régi nagyvállalatok a gazdaság meghatározó szereplői. A felemás átalakulásnak köszönhető, hogy 1992-ben a komplex átalakulási recesszió és a gazdasági fellendülés jelei együtt mutatkoztak. Az 1992–94-es időszak az újjáéledés, 1995–96 a gazdasági növekedés időszaka Csehország számára, bár a GDP 1996-ra sem éri el a 1989-es értéket (bár – figyelmeztet Sojka – a direkt összehasonlítás félrevezető, hiszen a létező szocializmusban az erőltetett termelés során előállított javak tényleges felhasználása lényegesen alacsonyabb szintű volt). Ez volt az az idő, amikor Csehország a közép-európai átalakuló országok mintapéldája volt, bár 1996-ban már jelentkeztek az egyenlenségek, és 1997-ben már korrekciós intézkedéseket kell életbe léptetni, 1998-tól pedig félreérthetetlenül jelentkezik a második transzformációs gazdasági recesszió.

Sojka értékelése szerint az export sikeres strukturális átalakításával, a külföldi működő tőke beáramlásával és (a családokban tükröződő visszásságai ellenére sikeres) adóreformmal Csehország végül is jelentős lépéseket tett a gazdasági átalakításban, de a közszféra reformja egyre sürgetőbb problémává válik. A bér- és jövedelmi viszonyoknak az egalitáriánus elvekkel történő szakítást követő átalakulása és egy

meritokrata rendszer kialakítása elkezdődött, de még jelentős további átstrukturálódásra van szükség, amíg megvalósul egy valódi, a termelést és hatékonyságot ösztönző, a tudást, a képességeket és a teljesítményt kiemelten jutalmazó meritokrata rendszer.

A *Gazdasági és társadalmi változások a cseh társadalomban 1989 után (egy alternatív nézőpont)* című kötet szerzői közös gazdaságelméleti és -politikai kiindulópontra támaszkodva, egymást kölcsönösen kiegészítő megközelítést követve átfogó magyarázó értelmezést adnak az 1997–98-ban jelentkező második cseh gazdasági recesszió okaira. A szerzők az institucionalista közgazdaságtan elméleti keretére támaszkodva fogalmazzák meg kritikai észrevételeiket és alternatív javaslatukat, és rámutatnak arra, hogy a neoliberális cseh gazdaságpolitika szükségszerűen vezetett a gazdasági visszaeséshez, és figyelmeztetnek arra, hogy az alternatív elképzelések, átfogó stratégiák tulajdonképpen már a rendszerváltás első éveiben, a neoliberális stratégia kialakításával egy időben megfogalmazódtak. A kötet írásai azonban nem elsősorban a hibák magyarázatát és a „megmondtuk már jó előre” típusú kritizálást célozzák, hanem valódi, megvalósítható alternatívákat keresnek, amivel a cseh gazdaság a hosszú távú növekedés pályájára állítható.